

פרשת יתרו – "שמע בקלי איעצך ויהי א-להים עמך"

א. אל נא תעזב אתנו¹

יתרו מגיע לבקר את חתנו, ובמסגרת זו צופה מהצד בשגרת יומו, כשופט יחיד בעם. בסופו של יום, הוא מציע למשה לייעל את השיטה, כדי שלא יקרוס תחת הנטל:

"נבל תבל גם אתה גם העם הזה אשר עמך כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך: עתה שמע בקלי איעצך ויהי א-להים עמך היה אתה לעם מול הא-להים והבאת אתה את הדברים אל הא-להים: והזרתה אתה את החקים ואת התורת והודעת להם את הדרך ולכו בה ואת המעשה אשר יעשו: ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי א-להים אנשי אמת שנאי בצע ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות: ושפטו את העם בכל עת והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך וכל הדבר הקטן ישפטו הם והקל מעליך ונשאו אתך: אם את הדבר הזה תעשה וצוף א-להים ויכלת עמד וגם כל העם הזה על מקמו יבא בשלום: וישמע משה לקול חתנו ויעש כל אשר אמר... וישלח משה את חתנו ויגד לו אל ארצו" (שמות י"ח, י"ח) מסיומה הנינוח של הפרשייה, נראה שהדבר בא על תיקונו והעצה הוכיחה את עצמה. נבקש לבחון מסקנה זו, לאור עיון בכתוב בהמשך. התורה מפליגה למעמד הר סיני ובניין המשכן לאחריו, שמזמין את פירוט סדר הקרבנות. עם תחילתו של ספר במדבר וארגון המחנה לתזוזה, אנו קוראים לפתע שוב על דו שיח בין משה לחותנו:

"ויאמר משה לחבב בן רעואל המדיני חתן משה נסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אתו אתן לכם לכה אתנו והטבנו לך כי ה' דבר טוב על ישראל: ויאמר אליו לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך: ויאמר אל נא תעזב אתנו כי על כן ידעת חנתנו במדבר והיית לנו לעינים: והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך" (במדבר י', כ"ט-ל"ב) כתיבתה של פרשייה זו בתחילת ספר במדבר, גרמה למבוכה אצל המפרשים. אם יתרו כבר הלך לדרכו בספר שמות, כיצד אנו מוצאים בספר במדבר שמשה עדיין מנסה ממנו להימנע מצעד שכזה².

על דרך הפשט, יתכן היה להסביר את העניין בכך שהתורה מבקשת לחבר את קצוות העלילה, ולהמשיך

מהנקודה בה היא עזבה אותה. לכן, לאור ההפסקה הארוכה בתיאור עלילות יתרו במחנה ישראל, היא שבה ומזכירה אירוע זה, כדי להתחבר שוב לתיאור האירועים מכאן והלאה.

אמנם, על פי דרך זו נצטרך לבאר מדוע הדיאלוג עם יתרו מהווה יריית הפתיחה לסיפורי התלונות המתוארים אחריו. לשם כך, עלינו להתמקד בהיבט אחר במהלך התפתחותו של עם ישראל.

ב. למשפחתם לבית אבתם

"בית יעקב" באו מצרימה, ומאז פרו ורבו ושרצו במאוד מאוד. אך דומה, שמדרך הטבע עדיין המסגרת המשפחתית היוותה יחידת השיוך המשמעותית בקרב העם. כך אנו רואים בחלוקת העם לקרבן הפסח:

"דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש הזה ויקחו להם איש ששה לבית אבת ששה לבית" (שמות י"ב, ג')

כך אנו רואים שוב בחלוקת המן³:

"זה הדבר אשר צוה ה' לקטו ממנו איש לפי אכלו עמר לגלגלת מספר נפשתיכם איש לאשר באהלו תקחו" (שם ט"ז, ט"ז)

נראה, שהביטוי הבולט מכל לתופעה זו הינו הקדשת הבכורות. לראשונה, אנו מתוודעים להליך זה עם יציאת מצרים, ללא נימוק כלשהו:

"וידבר ה' אל משה לאמר: קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא" (שם י"ג, א'-ב')

הפרשה העוקבת מתייחסת להגעה לארץ, ובה מופיע ציווי לפדיון הבכור, כאשר הוא מנומק:

"והיה כי יבאך ה' אל ארץ הפנעני... והעברת כל פטר רחם לה' וכל פטר שגר בהמה אשר יהיה לך הזכרים לה'... וכל בכור אדם בבניך תפדה: והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים: והיה כי תקשה פרעה לשלחנו ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכר אדם ועד בכור בהמה על כן אני זבח לה' כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה" (שם י"א-ט"ו)

אם כן, כאן אכן מופיע נימוק להקדשת הבכורות. ניתן להבין זאת, כיוון שבפרשייה זו מתגלה שהכתוב מצווה לפדותם. אם בסופו של דבר פודים אותם מקדושתם, נותר סימן שאלה על משמעות עצם הקדשתם. לכן, התורה נזקקת להסביר את המהלך, שנראה כמיותר.

3 בין קרבן פסח לחלוקת המן רבו ההשוואות. ראה לדוגמה בדבריו של הרב יונתן גרוסמן, "המן וקרבן פסח" (עלון שבוע 153, עמודים 115-135). מהן נראה שאכילת המן כללה בתוכה היבט של אכילת גבוה, כקרבן פסח. מבעד לדברים עולה שוב העובדה שהמסגרת המשפחתית היא המסגרת המתאימה להחלת השכינה בעם.

1 מבוסס על מאמר שכתבתי "רבות מחשבות בלב איש- לגלגוליה של עצי יתרו", שפורסם ב"מגדים" מ"ו.

2 כבר נחלקו במכילתא בתחילת פרשת יתרו בתיארוך הגעת יתרו למחנה ישראל. מחלוקות זו ממשיכה גם במסכת זבחים (קטז). ובהמשך בדברי הראשונים, לדוגמה רמב"ן בתחילת הפרשה באריכות ועוד.

יתכן, שמעבר זה היה קורה בלאו הכי, בהיותו חלק משלבי התרומות של העם. אולם, מטרתנו היא רק להצביע על העובדה, שנקודת ההתחלה הייתה המשפחה. באופן מעשי, התהליך קרם עור וגידים בעקבות חטא העגל, שהוביל להעלאת השייכות השבטית, הן בהתנהלות העם, והן בהשראת השכינה. כעת, עלינו לחזור ולבחון את השפעת המהלך הזה על עלילת יתרו, בה פתחנו.

ד. וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה אֶת הָעָם בְּכָה לְמִשְׁפַּחְתּוֹ:

משה חווה מספר תלונות מצד העם, אך רק באחת מהן קרס:

"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה' לָמָּה הִרְעִיתָ לְעַבְדְּךָ וְלָמָּה לֹא מִצִּיתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ לְשׂוֹם אֶת מִשְׁאֵל כָּל הָעָם הַזֶּה עָלַי... לֹא אוֹכֵל אֲנִי לְבִדִּי לְשִׂאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי כָבֵד מִמֶּנִּי: וְאִם כֹּכָה אֶת עֲשֵׂה לִי הֲרִגְנִי נָא הַרְגֵם אִם מִצִּיתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ וְאֵל אֲרָאָה בְּרַעְיָתִי" (במדבר י"א, י"א-ט"ו)

התגובה החריגה של משה מאתגרת אותנו לתור אחר הסיבה. לאור מה שהקדמנו, יתכן שהמפתח נעוץ בביטוי הבא:

"וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה אֶת הָעָם בְּכָה לְמִשְׁפַּחְתּוֹ אִישׁ לְפִתַּח אָהָלוֹ וַיַּחַר אָף ה' מְאֹד וּבְעֵינָיו מִשְׁחָרַע" (שם י')

לנגד עיניו של משה, קורסות מסגרות העם הריכוזיות, והעם נסוג לאחור למשפחותיו. אין בנמצא נציגי שבטים או זקנים שיביאו את דבר העם למשה, אלא העם מזדהה ביחידה הבסיסית שלו, במשפחה. כך, כל הצעדים שנעשו נמוגו כלא היו.

כעת מובן מדוע הוזכר יתרו קודם, כיוון שלנגד עינינו מתאמתת תחזיתו:

"נָבֵל תִּבֶּל גַּם אֶתָּה גַּם הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי כָבֵד מִמֶּךָ הַדְּבָר לֹא תוֹכֵל עֲשֹׂהוּ לְבִדְךָ" (שמות י"ח, י"ח)

אולם, עם התגשמות נבואת הזעם שלו, מופרכת אף טענתו. יתרו ביקש להקדים תרופה למכה, ולהציב שופטים ומתווכים בין העם למשה. משה אכן יישם את עצתו, אך למרות זאת הבניין קרס. אם כן, עלינו להבין היכן טעה יתרו.

ד. וַיִּצְוֶה אֱלֹהִים וַיְכַלֵּת עַמּוֹ:

נשוב ונקרא את סיפור עצת יתרו בהקשרה המלא: "וַיְהִי מִמְּחֻרָת וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה לְשֹׁפֵט אֶת הָעָם וַיַּעֲמֵד הָעָם עַל מֹשֶׁה מִן הַבֹּקֶר עַד הָעֶרֶב: וַיֵּרָא חֲתָן מֹשֶׁה אֶת כָּל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה לָעָם וַיֹּאמֶר... מִדּוּעַ אֶתָּה יוֹשֵׁב לְבִדְךָ וְכָל הָעָם נֹצֵב עִלְיֶךָ מִן הַבֹּקֶר עַד עֶרֶב: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֲתָנוּ כִּי יָבֵא אֵלַי הָעָם לְדָרֵשׁ אֱלֹהִים... וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵי אֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרֹתָיו: וַיֹּאמֶר חֲתָן מֹשֶׁה אֵלָיו... נָבֵל תִּבֶּל גַּם אֶתָּה גַּם הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי כָבֵד מִמֶּךָ הַדְּבָר לֹא תוֹכֵל עֲשֹׂהוּ לְבִדְךָ: עֲתָה שָׁמַע בְּקִלִּי אֵינְעִצְךָ

ברם, נותרת על כנה העובדה שבפרשייה הראשונה הדבר נכתב כציווי לכשעצמו, ללא נימוק כלשהו. מכאן עולה שקדושת הבכורות היא בעלת משמעות עצמית, מעבר להקשר של יציאת מצרים.

נבקש לקשור עובדה זו לאווירה הכללית השוררת באותה תקופה. מכיוון שהמשפחה הינה הכר המתאים להשראת שכינה, משתלבת היטב הקדשת "כהן" בתוך כל משפחה, בדמות הבכור.

בהתאם לכך, אנו קוראים במעמד הברית בהר סיני:

"וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' וַיִּשְׁכֹּם בַּבֹּקֶר וַיָּבִין מִזְבֵּחַ תַּחַת הָהָר וּשְׁתֵּים עָשָׂר מִצֵּבֵה לְשִׁנָּיִם עֶשֶׂר שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּשְׁלַח אֶת נְעָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַה' פְּרִים" (שם כ"ד, ד'-ה')

השבטים אכן קיימים כנתון דמוגרפי-סוציאלי, אך את עבודת הקודש, כנציגי העם, עושים "נערי בני ישראל", שאף זוהו בידי חז"ל כבכורות (זבחים קטז:). מה שגרם למפנה בתפישת השראת השכינה בישראל, הוא כמובן חטא העגל.

ג. וַיֹּאסְפוּ אֱלֹוֹ כָל בְּנֵי לֵוִי:

מעולם לא נימקה התורה במפורש את פשר בחירתם של בני לוי לעבודת המקדש, ואת זניחתם של הבכורות (או "נערי בני ישראל"). אמנם, מהשתלשלות האירועים נדמה שזו תוצאה של חטא העגל.

באירוע זה נבדל שבט שלם והתבלט בנאמנותו ל-ה', אירוע זה גרר אחריו מהפך בתפישת השראת השכינה בישראל. מכאן ואילך, השבט יהפוך ליחידת השיוך הבסיסית, אליה תתייחס השראת השכינה. כך, מסע העם סביב הארון וחנייתו יתרכזו בשבטים, וכן כיבוש הארץ, חלוקתה וקדושתה, יתייחסו לשבטים.

נדגים עובדה זו בשתי דוגמאות:

א. במלחמת עמלק, משה מצווה את יהושע לבחור אנשים ללא זיהוי שבטי, כדי לגבש צבא למלחמת עמלק:

"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוֹשֻׁעַ בְּחַר לָנוּ אַנְשִׁים וַיֵּצֵא הַלָּחֶם בְּעַמְלֵק" (שמות י"ז, ט')

לקראת מלחמת מדין, התגבש הצבא על רקע שבטי:

"וַיִּדְבֹר מֹשֶׁה אֶל הָעָם לֵאמֹר הַחֲלִצוּ מֵאִתְּכֶם אַנְשִׁים לְצָבָא וַיְהִי עַל מִדְּוִן לְתַת נִקְמַת ה' בְּמִדְּוִן: אֲלֶף לַמָּטָה אֲלֶף לַמָּטָה לְכָל מִטּוֹת יִשְׂרָאֵל תִּשְׁלְחוּ לְצָבָא" (במדבר ל"א, ד')

ב. טרם ברכתו של בלעם מציין הכתוב:

"וַיֵּשֶׂא בַלְעָם אֶת עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת יִשְׂרָאֵל שֹׁכְן לְשֻׁבְטָיו וְתָהִי עֲלֵיו רֹחַ אֱלֹהִים: וַיֵּשֶׂא מְשָלוֹ וַיֹּאמֶר... מָה טָבוּ אֵהְלִיךְ יַעֲקֹב מִשְׁכַּנְתֶּיךָ יִשְׂרָאֵל" (במדבר כ"ד, ב'-ה')

אף בלעם מתעטף ברוח א-להים, בראותו את שכינת ישראל לשבטיו, ואליה הוא מתייחס כשהוא מברך את מחנה ישראל.

של הסמכות העליונה לפרש את החוק. במקרה הצורך, הוא מסוגל לפנות אל ה' המחוקק, המשמש כ"מקור הדעת והצדק", שיפרש את כוונתו.

לעומת זאת, במערכת המשפט החילונית שמציע ה', הוא משרבב גורם נוסף, שמשנה את כל התמונה:

"ויאמר ה' אל משה אספה לי שבועים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושטריו ולקחת אתם אל אהל מועד והתציבו שם עמך: וירדתי ודברתי עמך שם ואצלתני מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לבדך" (במדבר י"א, ט"ז-ז')

בעוד יתרו מתמקד בסדר החברתי ובצורך האנושי להשלטתו כדי לאפשר חיים בצוותא, ה' מבקש לשדר כי מערכת המשפט בישראל מהווה חלק מהשראת שכינה בעם. מסיבה זו, מינויים של השופטים מתבצע בקרבת אוהל מועד, ובמסגרת טקס החניכה הם אף מתנבאים:

"וירד ה' בענן וידבר אליו ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבועים איש הזקנים ויהי פנוח עליהם הרוח ויתנבאו ולא יספו" (שם כ"ה)

על ההבדל בין מטרות מערכות המשפט השונות, עמד הר"ן בדרשותיו:

"ידוע הוא כי המין האנושי צריך לשופט שישפוט בין פרטיו, שאם לא כן איש את רעהו חיים בלעו, ויהיה העולם נשחת. וכל אומה צריכה לזה ישוב מדיני... וישראל צריכה זה כיתר האומות. ומלבד זה צריכה אליהם עוד לסיבה אחרת, והוא להעמיד חוקי התורה על תלם, ולהעניש חייבי מלקיות וחייבי מיתות בית דין העוברים על חוקי התורה, עם היות שאין באותה עבירה הפסד ישוב מדיני כלל.... והשם יתברך ייחד כל אחד מהענינים האלו לכת מיוחדת, וצוה שיתמנו השופטים לשפוט המשפט הצודק האמיתי, והוא אמרו ושפטו את העם משפט צדק... ואמר שתכלית מינויים הוא כדי לשפוט את העם במשפט צדק אמיתי בעצמו, ואין יכלתם עובר ביותר מזה. ומפני שהסידור המדיני לא ישלם בזה לבדו, השלים הא-ל תיקונו במצות המלך.

ולפיכך אני סובר וראוי שיאמן, שכמו שהחוקים שאין להם מבוא כלל בתיקון הסידור המדיני, והם סיבה עצמית קרובה לחול השפע הא-להי, כן משפטי התורה יש להם מבוא גדול, וכאילו הם משותפים בין סיבת חול הענין הא-להי באומתנו ותיקון ענין קיבוצנו. ואפשר שהם היו פונים יותר אל הענין אשר הוא יותר נשגב במעלה, ממה שהם היו פונים לתיקון קיבוצנו, כי התיקון ההוא, המלך אשר נעמיד עלינו ישלים ענינו, אבל השופטים והסנהדרין היה תכליתם לשפוט העם במשפט אמיתי צודק בעצמו, שימשך ממנו הידבק ענין הא-להי בנו, ושלם ממנו לגמרי סידור ענין ההמוני או לא

ויהי א-להים עמך היה אתה לעם מול הא-להים והבאת אתה את הדברים אל הא-להים: והזרתה אתה את החקים ואת התורת... ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי א-להים אנשי אמת שנאי בצע ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות: ושפטו את העם בכל עת והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך וכל הדבר הקטן ישפטו הם והקל מעליך ונשאו אתך: אם את הדבר הזה תעשה וצנך א-להים וכלת עמד וגם כל העם הזה על מקמו יבא בשלום: וישמע משה לקול חתנו ויעש כל אשר אמר" (שמות י"ח, י"ג-כ"ג)

שם שמים נזכר בפרשה זו שבע פעמים. אולם, דומה שנתון זה בא להעיד על חסרונו של ה' בעלילה יותר מאשר על נוכחותו. הדמויות מדברות עליו, אך קולו לא נשמע בנידון. דווקא העובדה שהמפרשים התעקשו למצוא רמז לשאלת ה', מוכיח את החיסרון הבולט בפסוקים בנקודה זו.

אם נניח ש-ה' לא שבע רצון מעצה זו, עלינו לתור אחר חסרונה. האם לא צדק יתרו בדבריו, כי סופו של משה לכרוע תחת העומס אם ימשיך לעשות זאת לבדו? בדברינו לקמן ננסה להראות כי עם קריסת עצת יתרו ואל מול משה הכורע תחת הנטל, פורש ה' את משנתו בעניין ההנהגה, שהיא החלופה לעצתו של יתרו.

ה. ואצלתני מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם

יתרו מציע למשה לחלוק את הנטל עם אחרים:

"ושפטו את העם בכל עת והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך וכל הדבר הקטן ישפטו הם והקל מעליך ונשאו אתך" (שם י"ח, כ"ב)

אף ה' מציע למשה לחלוק את הנטל באותם המילים:

"ואצלתני מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לבדך" (במדבר י"א, ז')

למרות הדמיון, לאמיתו של דבר שתי תפישות הנהגה שונות מוצגות כאן. יתרו מציע למשה רשימת תכונות בהן צריכים להיות ניחנים שופטי העם:

ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי א-להים אנשי אמת שנאי בצע" (שמות י"ח, כ"א)

המכנה המשותף לכולן הוא, שהן אכן תכונות מקצועיות ותכליתיות הנדרשות לאפיון דמותו של שופט אמת וצדק. תכונות אלו הכרחיות להקמת מערכת משפט שתשליט חוק וסדר בין הניצים. במסגרת זו, משה הינו "בית המשפט העליון" במובן

4 לדעת המפרשים, משה נמלך קודם ב-ה' טרם יישומה של עצת יתרו. כך כותב הרמב"ן:

"ויהי א-להים עמך - בעצה זו, אמר לו צא המלך בגבורה. לשון רש"י. ור"א פירש שמע בקולי והיה ה' בעזרך הצליחך בעצת. אבל למטה אמר אם את הדבר הזה תעשה וצוך א-להים, שפירושו אם תעשה את הדבר וצוך א-להים לעשותו אז תוכל לעמוד, שתמלך בגבורה, ואין ספק שעשה כך" (רמב"ן שם י"ט)

ישראל. ומפני זה אפשר שימצא בקצת משפטי ודיני האומות הנ"ל, מה שהוא יותר קרוב לתיקון הסיפור המדיני, ממה שימצא בקצת משפטי התורה. ואין אנו חסרים בזה דבר, כי כל מה שיחסר מהתיקון הנזכר, היה משלימו המלך. אבל היתה לנו מעלה גדולה עליהם, כי מצד שהם צודקים בעצמם, רוצה לומר משפט התורה, כמו שאמר הכתוב ושפטו את העם משפט צדק, ימשך שידבק השפע הא-להי בנו" (דרשות הר"ן י"א)

יתרו, שבא מבחוץ, ביקש לייסד מערכת משפט תורנית שתשרת את הסדר המדיני והחברתי. אולם, הוא לא הכיר מערכת משפט שתפקידה השראת שכינה. מערכת כזו הינה יותר מורכבת ונזקקת להשלמת מערכת משפט מקבילה, שהוא משפט המלך, כמו שמבאר הר"ן שם.

*

בסופו של דבר, תוכנה של מערכת המשפט עודכן, בהתאם לאופיו הייחודי והרוחני של העם. אמנם, התורה מקפידה להחמיא ליתרו על מאמציו להסדרת מצבו של העם. לכן, התיקון לעצתו לא נעשה בריש גלי. למראית עין, הקורא ממשיך לחשוב שעצתו התקיימה לדורות⁵.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב גד אלדד התשע"ז
עורך: אורי יעקב בין

בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

5 כמובן, נדרשת התייחסות לדברי משה בספר דברים פרק א', כשהוא מזכיר שוב את מינוי השופטים. להרחבה זו ולפרטים נוספים ראה במאמר המלא המצויין בהערה 1.